INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF
Contemporary Pedagogical and Philological Research
2026 / No. 1(1)

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

XIYONAT MOTIVINING POETIK XUSUSIYATLARI VA BADIIY TALQINLARI

Mirzayeva Maftuna Sherali qizi
Osiyo Texnologiyalar Universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy adabiyotda xiyonat motivining poetik xususiyatlari, uning asar mazmuni va strukturaviy yaxlitligini ta’minlashdagi o‘rni hamda g‘oyaviy-badiiy vazifalari tadqiq etiladi. Xiyonat motivining syujet va kompozitsiya, obrazlar tizimi, konflikt hamda psixologik tasvir bilan uzviy aloqasi yoritiladi. Shuningdek, xiyonatning yuzaga kelishiga sabab bo‘luvchi ijtimoiy-psixologik omillar, uning qahramonlar ruhiyati va taqdiriga ta’siri, badiiy asarlarda ifodalanish shakllari tahlil qilinadi. Motivning xarakterologik, psixologik, g‘oyaviy-estetik va ramziy-semantik vazifalariga alohida e’tibor qaratilib, uning insoniy munosabatlar, sadoqat, vijdon, ishonch va axloqiy mas’uliyat masalalarini yoritishdagi ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: motiv, xiyonat motivi, poetika, syujet, kompozitsiya, konflikt, obraz, psixologik tasvir, sadoqat, vijdon, axloqiy tanlov, struktur-semantik tahlil.

Аннотация. В данной статье исследуются поэтические особенности мотива предательства в художественной литературе, его роль в обеспечении содержательного и структурного единства произведения, а также его идейно-художественные функции. Рассматривается взаимосвязь мотива предательства с сюжетом, композицией, системой образов, конфликтом и психологическим изображением персонажей. Особое внимание уделяется социально-психологическим факторам, обусловливающим предательство, его влиянию на внутренний мир и судьбы героев, а также различным формам художественного воплощения данного мотива. Раскрываются характерологическая, психологическая, идейно-эстетическая и символико-семантическая функции

мотива предательства, его значение в освещении проблем человеческих взаимоотношений, верности, совести, доверия и нравственной ответственности.

Ключевые слова: мотив, мотив предательства, поэтика, сюжет, композиция, конфликт, художественный образ, психологическое изображение, верность, совесть, нравственный выбор, структурно-семантический анализ.

Abstract. This article examines the poetic features of the motif of betrayal in fiction, focusing on its role in ensuring the semantic and structural unity of a literary work and its ideological and artistic functions. It explores the close relationship between the motif of betrayal and plot, composition, character systems, conflict, and psychological portrayal. The article also analyzes the socio-psychological factors underlying betrayal, its influence on the characters' inner worlds and destinies, and the various ways in which it is represented in literary works. Particular attention is paid to the characterological, psychological, ideological-aesthetic, and symbolic-semantic functions of this motif, as well as its significance in revealing issues of human relationships, loyalty, conscience, trust, and moral responsibility.

Keywords: motif, motif of betrayal, poetics, plot, composition, conflict, character, psychological portrayal, loyalty, conscience, moral choice, structural-semantic analysis.

Badiiy adabiyotda motiv asarning mazmuniy va strukturaviy yaxlitligini ta'minlovchi muhim poetik unsurlardan biri hisoblanadi. Motiv muayyan voqea, holat, kechinma yoki obrazlar munosabatida namoyon bo'lib, badiiy matnning g'oyaviy-badiiy mazmunini shakllantirishda muhim vazifa bajaradi. Adabiyotshunoslikda motiv tushunchasi syujetning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinishi bilan birga, asarning semantik qatlamlarini birlashtiruvchi, obrazlar xarakterini ochuvchi va muallifning estetik qarashlarini ifodalovchi poetik hodisa sifatida ham o'rganiladi.

Motivlar badiiy asarda takrorlanishi, turli shakllarda namoyon bo'lishi va muayyan ijodkorning estetik maqsadiga muvofiq yangicha mazmun kasb etishi

mumkin. Shu jihatdan xiyonat motivi adabiyotda insoniy munosabatlar, axloqiy tanlov, vijdon, sadoqat, ishonch va manfaat o‘rtasidagi murakkab ziddiyatlarni ifodalovchi muhim badiiy vositalardan biridir. Mazkur motiv orqali insonning ma’naviy qiyofasi, ijtimoiy muhit ta’sirida yuzaga keladigan ruhiy o‘zgarishlari va axloqiy mezonlarga munosabati yoritiladi. Xiyonat motivining poetik xususiyatlarini o‘rganish uning asar syujeti, kompozitsiyasi, obrazlar tizimi, konflikt va psixologik tasvir bilan munosabatini aniqlash imkonini beradi. Ayniqsa, xiyonatning yuzaga kelish sabablari, uning qahramonlar taqdiriga ta’siri hamda oqibatlarining badiiy ifodalanishi ushbu motivning mazmuniy imkoniyatlarini belgilaydi.

Motiv nazariyasining shakllanishi adabiyotshunoslikda syujet va kompozitsiya masalalarining o‘rganilishi bilan chambarchas bog‘liq. Motiv tushunchasi dastlab folklorshunoslik va tarixiy poetika doirasida keng tadqiq etilgan bo‘lib, keyinchalik yozma adabiyotning strukturaviy va semantik xususiyatlarini tahlil qilishda ham muhim nazariy kategoriyaga aylandi. O.A. Qo‘chqorov motivning kelib chiqishi, mazmuniy xususiyatlari va adabiy jarayondagi vazifalarini o‘rganar ekan, uning badiiy asar tarkibidagi o‘rniga alohida e’tibor qaratadi. [1]

A.N. Veselovskiyning tarixiy poetikaga oid qarashlarida motiv syujet shakllanishining dastlabki va nisbatan barqaror tarkibiy birliklaridan biri sifatida izohlanadi. Olimning nazariy yondashuvida motivlarning takrorlanishi va turli syujet tarkiblarida yangicha birikmalar hosil qilishi muhim ahamiyat kasb etadi \[2\]. Bu qarashlar xiyonat motivini ham alohida badiiy birlik sifatida emas, balki boshqa motivlar bilan o‘zaro munosabatda rivojlanuvchi murakkab poetik hodisa sifatida tahlil qilish zarurligini ko‘rsatadi.

Y. Solijonov va O‘. Qo‘chqorovning motivning o‘rganilish tarixiga oid tadqiqotlarida motiv nazariyasining shakllanishi, folklor va yozma adabiyotdagi talqinlari hamda uning adabiy tahlildagi ahamiyati yoritiladi. [3] Z. Ayimbetovaning motivlarni tizimlashtirish va tasniflashga bag‘ishlangan tadqiqotida esa motivlarning

struktur-semantik xususiyatlari, turlari va syujet bilan aloqadorligi masalalari muhim o‘rin egallaydi. [4] Mazkur nazariy qarashlardan kelib chiqib, xiyonat motivini insonlar o‘rtasidagi ishonch va sadoqat munosabatlarining buzilishi, axloqiy majburiyatlardan chekinish yoki muayyan manfaat yo‘lida ma’naviy qadriyatlarning inkor etilishi bilan bog‘liq badiiy hodisa sifatida ta’riflash mumkin.

Xiyonat motivi badiiy asarda, avvalo, konfliktni shakllantiruvchi va syujet rivojini jadallashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Qahramonlar o‘rtasida mavjud bo‘lgan ishonchning buzilishi voqealar rivojida yangi ziddiyatlarni yuzaga keltiradi. Natijada avvalgi munosabatlar o‘zgaradi, obrazlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik kuchayadi va syujetning dramatik keskinligi ortadi.

Xiyonat motivining yana bir muhim poetik vazifasi qahramon xarakterini ochishdan iborat. Badiiy asarda insonning ma’naviy qiyofasi ko‘pincha murakkab hayotiy vaziyatlarda qabul qilgan qarorlari orqali namoyon bo‘ladi. Xiyonat bilan bog‘liq vaziyat esa qahramonning vijdoni, qo‘rquvi, manfaatparastligi, irodasi va mas’uliyat darajasini yuzaga chiqaradi. Shu sababli xiyonat motivi psixologik tasvirning muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Mazkur motivning poetik xususiyatlarini quyidagi yo‘nalishlarda kuzatish mumkin:

• Syujet-kompozitsion vazifa: voqealar rivojini keskinlashtirish, konfliktni yuzaga keltirish va dramatik vaziyatni shakllantirish.

• Xarakterologik vazifa: qahramonning ma’naviy qiyofasi, axloqiy tanlovi va ichki ziddiyatlarini ochish.

• Psixologik vazifa: ishonchning buzilishi natijasida yuzaga keladigan iztirob, ruhiy tushkunlik, pushaymonlik va ikkilanishlarni tasvirlash.

• G‘oyaviy-estetik vazifa: muallifning sadoqat, vijdon, adolat va insoniylik haqidagi qarashlarini ifodalash.

• Ramziy-semantik vazifa: xiyonatni nafaqat muayyan voqea, balki ma’naviy tanazzul, ishonch inqirozi yoki qadriyatlar yemirilishining ramzi sifatida namoyon etish.

Xiyonat motivining badiiy ifodasida obrazlar o‘rtasidagi qarama-qarshilik alohida ahamiyat kasb etadi. Biroq xiyonatkor obrazni faqat salbiy xarakter sifatida baholash ilmiy tahlil uchun yetarli emas. Uning xatti-harakatlariga sabab bo‘lgan ijtimoiy sharoit, ruhiy holat, manfaat, qo‘rquv va ichki ziddiyatlarni ham hisobga olish zarur. Chunki badiiy adabiyot inson tabiatini biryoqlama emas, balki murakkab va ziddiyatli hodisa sifatida aks ettiradi.

Xiyonat motivining muhim xususiyatlaridan biri uning psixologik va ijtimoiy omillar bilan uzviy bog‘liqligidir. Insonning xiyonatga moyilligi yoki bunday vaziyatdagi xatti-harakati ko‘pincha uning shaxsiy manfaatlari, ijtimoiy mavqei, qo‘rquvi va ma’naviy qarashlari bilan belgilanadi. Shu sababli badiiy asarda xiyonat motivini tahlil qilishda faqat sodir etilgan harakatning o‘zini emas, balki uning yuzaga kelish sabablarini ham o‘rganish lozim. Psixologik nuqtayi nazardan xiyonat insonning ichki dunyosida qarama-qarshi kechinmalarni yuzaga keltiradi. Bir tomondan, u shaxsiy manfaat yoki tashqi bosim ta’sirida muayyan qaror qabul qilishi mumkin; ikkinchi tomondan, bu qaror uning vijdoni va axloqiy qarashlariga zid kelishi ehtimoli mavjud. Ana shu ziddiyat qahramonning ichki monologi, ruhiy iztiroblari, sukuti va xatti-harakatlari orqali ochiladi. Ijtimoiy jihatdan esa xiyonat ko‘pincha muayyan muhitda shakllangan munosabatlar tizimi bilan bog‘liq bo‘ladi. Qo‘rquv, siyosiy yoki ijtimoiy bosim, manfaatparastlik, mansabparastlik va befarqlik insoniy sadoqatning zaiflashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Badiiy asarda bunday holatlarning yoritilishi orqali yozuvchi nafaqat alohida shaxsning ma’naviy qiyofasini, balki jamiyatdagi axloqiy muhitni ham tasvirlaydi.

Xiyonat motivining yana bir muhim jihati uning oqibatlari bilan bog‘liq. Xiyonat sodir etilganidan keyin qahramonlar o‘rtasidagi munosabatlar avvalgi holatiga

qaytmasligi, ishonchning butunlay yo‘qolishi yoki ruhiy iztirobning kuchayishi mumkin. Ayrim asarlarda xiyonat fosh etilishi orqali adolatning tiklanishi tasvirlansa, boshqalarida uning oqibatlari fojiaviy yakun bilan bog‘lanadi. Demak, xiyonat motivining badiiy talqini asarning janri, konflikt tabiati va muallifning estetik maqsadiga qarab turlicha shakllanadi.

Xiyonat motivining poetik tizimda namoyon bo‘lishida badiiy tasvir vositalari muhim o‘rin tutadi. Jumladan, dialog, ichki monolog, psixologik portret, kinoya, ramz va badiiy detal xiyonatning mazmunini ochishga xizmat qiladi. Dialoglar orqali qahramonlarning o‘zaro munosabatlaridagi o‘zgarishlar, yashirin maqsadlar va ishonchsizlik holatlari namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, qahramonning so‘zlari bilan amaliy xatti-harakatlari o‘rtasidagi nomuvofiqlik xiyonat mohiyatini ochuvchi muhim poetik vositaga aylanadi. Ichki monolog esa xiyonat bilan bog‘liq ruhiy kechinmalarni chuqurroq ifodalash imkonini beradi. Qahramonning ikkilanishi, pushaymonligi, o‘zini oqlashga urinishi yoki vijdon azobini his qilishi uning ichki dunyosini ochib beradi. Kinoya va ramziy tasvirlar orqali esa xiyonatning bevosita aytilmagan mazmuni yuzaga chiqariladi. Masalan, ishonchning yo‘qolishi, yolg‘izlik, begonalashuv va ma’naviy uzilish kabi holatlar turli badiiy detallar orqali ifodalanishi mumkin. Bunda detal mustaqil tasvir unsuri bo‘lib qolmasdan, asarning umumiy g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtiruvchi semantik vazifani bajaradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, xiyonat motivi badiiy adabiyotda insonning ma’naviy qiyofasi, axloqiy tanlovi va ijtimoiy munosabatlarini yoritishga xizmat qiluvchi murakkab poetik hodisadir. Uning mazmuni faqat sadoqatsizlik yoki ishonchning buzilishi bilan cheklanmay, insonning vijdon, manfaat, qo‘rquv va mas’uliyat o‘rtasidagi ziddiyatlarini ham qamrab oladi. Motivning poetik xususiyatlarini o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, xiyonat asar syujetida konfliktni kuchaytirish, obrazlar xarakterini ochish, psixologik tasvirni chuqurlashtirish va muallifning axloqiy-estetik pozitsiyasini ifodalash kabi vazifalarni bajaradi. Uning

badiiy ifodasi kompozitsiya, dialog, ichki monolog, ramz, kinoya va psixologik detallar bilan uzviy aloqada shakllanadi. Shunday qilib, xiyonat motivini struktur-semantik, tarixiy-qiyosiy va psixologik tahlil metodlari asosida o‘rganish uning badiiy asardagi funksional imkoniyatlarini aniqlashga yordam beradi. Mazkur motivning turli davr va janrlardagi talqinlarini qiyosiy o‘rganish esa adabiyotda sadoqat, vijdon, insoniylik va axloqiy mas’uliyat masalalarining badiiy evolyutsiyasini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qo‘chqorov O.A. Motiv tushunchasi va uning adabiyotshunoslikdagi talqinlari. Maqola.

2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика. — Ленинград: Художественная литература, 1940.

3. Quronov, D. Adabiyotshunoslik lug‘ati. – Toshkent: Akademnashr, 2013.

4. Boboyev T. Adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.

5. Karimov, B. Adabiyotshunoslik metodologiyasi. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2011.

6. Hamdamov, U. Badiiy tafakkur tadriji. – Toshkent: Akademnashr, 2011.